PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY 2025 z. 4
PL ISSN 0033-202X

TERESA ŚWIĘĆKOWSKA
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski
e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-3979-5600

KONTROLOWANE WYPOŻYCZANIE CYFROWE. UWARUNKOWANIA PRAWNE, KONTEKSTY SPOŁECZNE, PRAKTYKI I WYZWANIA DLA BIBLIOTEK

Dr hab. Teresa Święćkowska, pracuje na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się społeczną historią książki, informacji i prawa autorskiego oraz współczesnymi społecznymi i prawnymi aspektami dystrybucji wiedzy i informacji. Jest autorką wielu prac naukowych, w tym książek *Kochani krwiopijce! Własność literacka i prawo autorskie w XIX-wiecznej Polsce* (Kraków 2018) oraz *Public relations a demokracja* (Warszawa 2008).

SŁOWA KLUCZOWE: Kontrolowane wypożyczanie cyfrowe. UE. USA. Polska. masowa digitalizacja. biblioteki

ABSTRAKT: **Teza/cel artykułu** – Celem badań jest analiza koncepcji kontrolowanego wypożyczania cyfrowego, polegającej na zastosowaniu zasad tradycyjnego wypożyczania fizycznych egzemplarzy utworów do udostępniania online oraz przedstawienie praktyk polskich bibliotek w tym obszarze. **Metody badań** – Badania opierają się na przeglądzie i krytycznej analizie literatury światowej dotyczącej kontrolowanego wypożyczania cyfrowego oraz analizie przypadków polskich praktyk wypożyczania cyfrowego. **Wyniki i wnioski** – Wyniki obejmują problematyzację zagadnienia wypożyczania cyfrowego, uwzględniającą kontekst masowej digitalizacji i kwestie dostępu do XX-wiecznego dorobku wydawniczego. Artykuł przedstawia ramy prawne wypożyczania cyfrowego zarów-

no w USA, gdzie koncepcja ta się pojawiła, jak też w Unii Europejskiej. W tym ostatnim przypadku artykuł skupia się na przedstawieniu interpretacji orzeczenia trybunału TSUE z 2016 r. w sprawie VOB. Analiza ram prawnych wykazuje, że zarówno w USA, jak też w UE, w tym również w Polsce brakuje jednoznacznych regulacji prawnych odnośnie wypożyczania cyfrowego, co stanowi barierę dla bibliotek w zapewnieniu dostępu w formie cyfrowej do dorobku wydawniczego XX i XXI w.

WSTĘP

W procesie trwającej ponad trzy dekady digitalizacji utwory będące w domenie publicznej są już lub mogą być udostępniane online. W przypadku kolekcji europejskich są to głównie zbiory XIX-wieczne, podczas gdy w USA domena publiczna obejmuje utwory wydane przed 1923 r. Ogromna większość XX-wiecznego dorobku wydawniczego nie jest jednak dostępna cyfrowo, a w przypadku utworów niedostępnych w obrocie handlowym, również tradycyjne formy udostępniania przez biblioteki są ograniczone. Biblioteki napotykają również wiele trudności w udostępnianiu aktualnej produkcji wydawniczej w formie e-booków. Jak dotychczas dominującą formą udostępniania XXI-wiecznych książek w formie cyfrowej w bibliotekach jest model licencyjny, który, tam gdzie już funkcjonuje, jest krytykowany za ograniczoną ofertę i wysokie ceny. W niektórych krajach, w tym w Polsce, ciągle jeszcze brakuje zarówno odpowiedniej infrastruktury, jak też oferty dla tej formy udostępniania, co oznacza, że biblioteki nie mogą zapewnić swoim czytelnikom zdalnego dostępu do książek, podczas gdy są one już dostępne cyfrowo w kanałach komercyjnych. Podstawową trudnością, związaną z przedstawionym wyżej problemem jest brak lub niejasność regulacji prawa autorskiego w odniesieniu do cyfrowego udostępniania przez biblioteki w innym modelu niż licencyjny. Problem ten jest od wielu lat sygnalizowany przez biblioteki, które wraz z postępem digitalizacji i rozwojem rynku e-booków, poszukują możliwości dostosowania swojej oferty do nowych technicznych możliwości udostępniania zasobów wiedzy i kultury z jednej strony, a oczekiwań swoich użytkowników z drugiej. Koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego jest jednym z rezultatów tych poszukiwań. Napotyka ona jednak wiele wyzwań zarówno prawnych, jak też technicznych i organizacyjnych.

ROZWÓJ KONCEPCJI KONTROLOWANEGO WYPOŻYCZANIA CYFROWEGO W USA

Koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (Controlled Digital Lending – CDL) została przedstawiona przez Michelle Wu w 2011 r.

w artykule poświęconym projektowi współpracy bibliotek prawniczych w tworzeniu wspólnej kolekcji cyfrowej (Wu, 2011). Wu wychodziła z założenia, że możliwe jest stworzenie biblioteki cyfrowej, która z jednej strony, szanuje prawa właścicieli praw autorskich a z drugiej, wychodzi naprzeciw rosnącym potrzebom dostępu online do kolekcji zbiorów drukowanych. Według Wu przyjęte w USA założenia dotyczące ograniczeń prawa autorskiego pozwalają na dystrybucję dokładnej liczby kopii zakupionych egzemplarzy, niezależnie od formy, jeśli tylko liczba będących w obiegu kopii nie jest większa niż liczba nabytych egzemplarzy. Uzasadniając powyższe twierdzenie, powołała się na doktrynę pierwszego zakupu (First Sale Doctrine), według której zgodnie z sekcją 109 U.S. Copyright Act, właściciel legalnie nabytej kopii utworu ma prawo do jej sprzedaży lub innego zadysponowania (Wu, 2011). Kolejnymi przesłankami CDL są według niej zasada dozwolonego użytku, określana w USA jako *fair use* oraz wyjątki od prawa autorskiego dla bibliotek i archiwów (Sekcja 108 U.S. Copyright Act), które pozwalają bibliotekom na reprodukcję i dystrybucję utworów w określonych sytuacjach, np. w celu archiwizacji lub wymiany uszkodzonych kopii (Wu, 2011). W czasie, kiedy Wu przedstawiła swoją koncepcję, kontrolowane wypożyczanie cyfrowe testowano już w praktyce. Od 2010 r. program pilotażowy takiego wypożyczania prowadziła Open Library (OL) działająca przy Internet Archive (IA).

Do szerszego rozpowszechnienia koncepcji CDL w USA doszło na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI w. Znaczący wpływ miały na to dwa czynniki. Z jednej strony, było to wprowadzenie w 2017 r. przez IA programu Open Libraries, zapraszającego biblioteki do współpracy w rozwijaniu kontrolowanego wypożyczania cyfrowego, a z drugiej strony, publikacja w 2018 r. dwóch dokumentów dotyczących CDL (Pang, 2022, 157). Pierwszym ze wspomnianych wyżej dokumentów, było stanowisko w sprawie kontrolowanego wypożyczania cyfrowego *Position Statement on Controlled Digital Lending*, przygotowane przez Wu i pięciu innych specjalistów[1]. Dokument ten miał na celu pomóc bibliotekarzom w zrozumieniu ogólnej koncepcji CDL oraz wesprzeć tworzenie przestrzeni wspólnego rozwijania praktyk wypożyczania cyfrowego. Dokument w zwięzły sposób opisywał, jak poprawnie zastosować zasady CDL. Zasady te ujęte w sześciu punktach brzmią następująco: biblioteki powinny: (1) upewnić się, że oryginalne dzieła są nabywane w sposób zgodny z prawem; (2) stosować CDL tylko do dzieł, które są własnością biblioteki; (3) ograniczyć łączną liczbę kopii w obiegu do liczby egzemplarzy, które bibliote-

[1] Byli to Lila Bailey, doradca ds. polityki Internet Archive; Kyle K. Courtney, doradca ds. prawa autorskiego Biblioteki Uniwersytetu Harvarda; David Hansen, bibliotekarz i doradca ds. prawa autorskiego Uniwersytetu w Duke; Mary Minow, związana z Berkman Klein Center for Internet and Society i z Uniwersytetem Harvarda oraz Jason Schultz, profesor na wydziale prawa NYU.

ka posiada legalnie, utrzymując proporcję jeden do jeden posiadanych egzemplarzy do wypożyczonych kopii; (4) wypożyczać każdą cyfrową wersję tylko jednemu użytkownikowi naraz, tak jak byłaby wypożyczona fizyczna kopia; (5) ograniczyć czas wypożyczenia do okresu, który jest analogiczny do wypożyczeń fizycznych; (6) zastosować bezpieczne narzędzia zarządzania prawami cyfrowymi (DRM), aby zapobiec kopiowaniu i redystrybucji (Position Statement, 2018). Stanowisko zostało podpisane przez szereg wiodących bibliotek oraz ekspertów w dziedzinie prawa autorskiego. Drugi dokument, będący białą księgą kontrolowanego wypożyczania cyfrowego zbiorów bibliotecznych (*A White Paper on Controlled Digital Lending of Library Books*) jest związany z opisanym wyżej stanowiskiem i jest jego rozwinięciem (Hansen & Courtney, 2018)[2]. Przedstawia on w sposób szczegółowy ramy prawne i argumenty przemawiające za możliwością zastosowania przez biblioteki CDL. Tekst ten wywołał ożywioną dyskusję w środowiskach bibliotekarskich USA i stał się głównym punktem odniesienia dla późniejszych prac na temat kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (Pang, 2022, 157). Powołano się na niego m.in. w *IFLA Statement on Controlled Digital Lending* z 2021 r. Dyskusje dotyczące CDL nasiliły się w okresie pandemii, a towarzyszyło im pojawianie się różnych projektów wdrożenia CDL.

MASOWA DIGITALIZACJA JAKO HISTORYCZNY KONTEKST CDL

Kiedy Wu (2011) przedstawiła swoją koncepcję CDL, w USA i poza nimi toczyła się intensywna dyskusja na temat digitalizacji i jej zgodności z prawem autorskim, wywołana trwającym procesem wydawców z Google w związku z projektem Google Books (Marcum & Schonfeld, 2021). Projekt Google Books, ogłoszony oficjalnie pod koniec 2004 r., opierał się na współpracy z największymi bibliotekami naukowymi USA, którym Google zaoferowało digitalizację ich zbiorów. Do współpracy z Google jako pierwsze dołączyły biblioteki uniwersytetów Michigan, Stanforda, Harvarda, Oksfordzkiego oraz Biblioteka Publiczna Nowego Jorku.

Biblioteki uniwersytetów Michigan i Stanforda zdecydowały się na przekazanie do digitalizacji zarówno zbiorów z domeny publicznej, jak też książek objętych jeszcze prawem autorskim. Kiedy Google udostępnił usługi Books Search online, wydawcy i autorzy, którzy posiadali prawa do zdigitalizowanych książek, zarzucali firmie ich naruszenie. Twierdzili, że tworzenie cyfrowych kopii i udostępnianie fragmentów tekstu bez ich zgody jest naruszeniem prawa autorskiego. Firma Google broniła się

[2] Jego autorzy byli również współautorami Position Statement On Controlled Digital Lending By Libraries, patrz przypis powyżej.

twierdząc, że wprowadziła możliwość opt-out, czyli wyłączenia z projektu książek na żądanie właścicieli praw oraz, że kopiowanie dla celów wyszukiwania jest dozwolone w ramach *fair use* (Manuel, 2010). W 2005 r. autorzy i wydawcy wnieśli skargę do sądu. Skarga miała charakter zbiorowy, określany w prawie USA jako *class action*, co oznacza, że była składana w imieniu szerokiej grupy autorów i wydawców. Taki proces zakłada negocjowanie ugody pomiędzy stronami. Projekt ugody, wynegocjowany pomiędzy prawnikami firmy Google oraz przedstawicielami wydawców i autorów, został przedstawiony pod koniec 2008 r. Ugoda dotyczyła wyłącznie książek, które zostały opublikowane do 5 stycznia 2009 r. i które korzystają z ochrony prawnoautorskiej na terytorium USA. Na mocy ugody Google miało uzyskać niewyłączną licencję na korzystanie z książek objętych ugodą na następujących polach eksploatacji: wytwarzanie i gromadzenie cyfrowych kopii książek; sprzedawanie instytucjom prenumeraty na korzystanie z elektronicznej bazy danych książek; zapewnianie dostępu do książek online za opłatą; wyświetlanie fragmentów książek; wyświetlanie informacji bibliograficznych z książek. Pełne korzystanie w postaci wyświetlania lub udostępniania mogło dotyczyć wyłącznie książek niedostępnych w handlu dla klientów w USA. Jeśli książka była dostępna, na wykorzystanie opisane powyżej, Google musiałoby uzyskać wyraźną zgodę uprawnionego. Firma gwarantowała posiadaczom praw 63% zysków z wykorzystania książek, w tym również z reklam. O tym, czy i w jakim zakresie Google może korzystać z ich utworów, mieli decydować sami właściciele praw.

Zaproponowana ugoda wywołała falę krytyki i protestów, zarówno ze strony wydawców i autorów, jak też prawników. W 2011 r., kiedy ugoda została odrzucona przez sąd, Google z jednej strony, kontynuował digitalizację książek z domeny publicznej, a z drugiej, wprowadził program Google Partners, zakładający umowy z poszczególnymi wydawcami i autorami. Odrzucenie umowy oznaczało, że kwestia cyfrowego udostępniania książek objętych prawem autorskim pozostawała w USA nierozwiązana. Z drugiej strony, projekt ugody pokazał ogromne możliwości udostępniania cennych zasobów online. Dyskusja wokół ugody ujawniła też istotne kwestie związane z digitalizacją i udostępnianiem zbiorów bibliotecznych. Nagłośniła ona m.in. problem z dostępem do utworów niedostępnych w handlu i utworów osieroconych. Zwolennicy ugody podkreślali korzyści z wprowadzenia możliwości cyfrowego udostępniania zasobów największych bibliotek naukowych. Zwracano uwagę na demokratyzację dostępu i to, że najważniejsze kolekcje naukowe dostępne byłyby dla wszystkich bibliotek, nawet tych w niewielkich kampusach, jak też dla pojedynczych użytkowników. Wśród pozostałych argumentów wyliczano nowe możliwości wyszukiwania, nowe życie dla książek niedostępnych w handlu i zapomnianych na zakurzonych bibliotecznych

półkach oraz korzyści finansowe dla partnerów (Marcum & Schonfeld, 2021, 143-156). Przeciwnicy ugody wskazywali przede wszystkim na zagrożenia płynące z monopolu firmy Google, która jako podmiot komercyjny uzyskiwałaby szerokie uprawnienia do digitalizacji i wykorzystania dorobku wydawniczego.

W odpowiedzi na projekt Google Books pojawiły się alternatywne projekty zarówno w USA, jak też na świecie, m.in. Open Content Alliance (OCA), Digital Public Library of America (DPLA) czy EUROPEANA. Dyskusje wokół ugody Google z wydawcami, a także kwestia *fair use* w odniesieniu do kopiowania dla celów pełnotekstowego wyszukiwania, skonsolidowała środowiska bibliotekarskie w USA, które zaangażowały się w różne działania na rzecz umożliwienia bibliotekom udostępniania zbiorów online. Ważnym rezultatem procesu Google z wydawcami był wydany w 2012 r. wyrok, odrzucający skargę Authors Guild i uznający tworzenie kopii cyfrowych dla celów pełnotekstowego wyszukiwania za *fair use*, potwierdzony przez Sąd Najwyższy USA w 2016 r.

INTERNET ARCHIVE I CDL W PRAKTYCE

Internet Archive (IA) zostało założone w 1996 r. przez Brewstera Kahle'a jako organizacja non profit z pierwotnym celem archiwizacji internetowych zasobów cyfrowych. Chociaż zachowanie cyfrowego dziedzictwa ludzkości i dostęp do historycznych wersji stron internetowych za pośrednictwem Wayback Machine pozostaje jedną z najważniejszych usług IA, to organizacja wprowadziła w życie wiele innych projektów związanych z jej naczelną misją, zdefiniowaną jako zapewnianie powszechnego i otwartego dostępu do wiedzy (Kahle & Parejo Vadillo, 2015). Wiele z projektów IA związanych jest z digitalizacją XX-wiecznego dorobku kulturowego, książek, muzyki, audycji telewizyjnych. Do najważniejszych, obok Wayback Machine, projektów IA należy powołana w 2006 r. Open Library. Jednym z głównych celów tego projektu było stworzenie katalogu wszystkich opublikowanych książek przez stworzenie strony internetowej dla każdej książki. Funkcja katalogowo-informacyjna została następnie połączona z funkcją udostępniania pełnych tekstów w przypadku książek z domeny publicznej, a w przypadku tych chronionych prawem autorskim z czasem wprowadzono praktykę kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Według informacji na stronie IA z marca 2025 r. OL zawiera ponad 20 mln stron z informacjami o książkach i 2 mln książek, których pełne teksty są dostępne w przeglądarce IA bądź do pobrania (Internet Archive, n.d.-a).

Jeszcze przed ogłoszeniem Open Library IA zainicjowało w 2005 r. Open Content Alliance, projekt digitalizacji alternatywny do Google Bo-

oks. Do OCA dołączyło kilka dużych firm oraz kilkadziesiąt bibliotek[3]. Projekt ten, podobnie jak Google Books, miał na celu digitalizację i udostępnianie książek, ale miał być bardziej otwarty i transparentny. Skanowaniem książek w OCA zarządzało IA, które również zapewniało trwałe przechowywanie i dostęp do kopii cyfrowych przez stronę OL. Chociaż OCA rozpadło się ok. 2010 r., to na jego gruncie wyrosła inicjatywa Digital Public Library of America, niezależna od IA (Jones, 2014, 274). DPLA od początku wykazuje większą ostrożność w podejściu do prawa autorskiego niż IA i zakłada udostępnianie online książek z domeny publicznej lub na zasadzie pozyskiwania zgód. Z drugiej strony, DPLA włącza się aktywnie w lobbying na rzecz wprowadzenia rozwiązań, które umożliwiłyby udostępnianie cyfrowe również książek objętych prawem autorskim, szczególnie tych niedostępnych w handlu. Robert Darnton, dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Harvarda, jeden z głównych założycieli DPLA, pisał w opublikowanym w 2011 r. artykule, że „DPLA musi przestrzegać praw autorskich", ale też sygnalizował potrzebę rozwiązań prawnych dla udostępniania cyfrowego książek niedostępnych w handlu i utworów osieroconych (Darnton, 2011). OL natomiast, zaczynając od 2010 r., rozwijała we współpracy z bibliotekami projekt udostępniania książek XX-wiecznych, niebędących jeszcze w domenie publicznej z zachowaniem zasad, jakie obowiązują w stosunku do wypożyczania, książek drukowanych. Kahle opisał ten proces następująco: „Nasz cyfrowy program wypożyczania e-booków odzwierciedla tradycyjne praktyki biblioteczne: jeden czytelnik naraz może wypożyczyć książkę, a inni muszą czekać na jej ręczny zwrot. Alternatywnie, po dwóch tygodniach książka jest automatycznie zwracana i udostępniana kolejnym oczekującym użytkownikom. Mechanizmy ochrony technicznej, które zapewniają dostęp tylko jednemu czytelnikowi naraz, wykorzystują te same technologie, które są używane przez wydawców do zabezpieczania e-booków dostępnych w sprzedaży. W ten sposób strona Open Library respektuje kwestie praw autorskich" (Kahle, 2016). W 2016 r. IA posiadała 500 tys. – jak to określał Kahle – „post-1923 cyfrowych tomów" (Kahle, 2016)[4].

W 2017 r. IA powołało inicjatywę Open Libraries, której celem było rozszerzenie współpracy z bibliotekami i rozwój zarówno digitalizacji, jak też kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Jak możemy przeczytać na stronie IA, dołączając do Open Libraries, biblioteki mogą zidentyfikować

[3] Początkowo z projektem współpracowały Yahoo!, Adobe Systems, European Archive, HP Labs, UK National Archives, O'Reilly Media, Prelinger Archives, University of California i University of Toronto, a w ciągu dwóch kolejnych lat Open Content Alliance pozyskało kilkudziesięciu partnerów, w tym duże firmy jak Microsoft, oraz biblioteki takie, jak Smithsonian Institution Libraries oraz liczne biblioteki uniwersyteckie (Jones, 2014, 268).

[4] W USA ze względu na odmienny system prawa autorskiego książki wydane przed 1923 r. należą do domeny publicznej.

nakładanie się ich fizycznych zbiorów z zasobami cyfrowymi IA i zapewnić czytelnikom bezpłatny dostęp do tych cyfrowych książek, w przypadku nakładania się tytułów. Dodatkowo biblioteki mogą dołączyć tytuły ze swoich zbiorów do Open Libraries, aby zwiększyć liczbę dostępnych wypożyczeń. IA informuje, że niektóre biblioteki publiczne, akademickie i specjalistyczne już dołączyły do projektu (Open Libraries, nd). Kierujący projektem Chris Freeland podkreślał w 2020 r., że o ile w USA większość utworów z domeny publicznej jest już zdigitalizowana i dostępna online, to produkcja XX-wieczna nadal pozostaje w formie drukowanej i nie jest dostępna cyfrowo. Open Libraries stawiała sobie za cel digitalizację tych XX-wiecznych zbiorów, które nie są dostępne w formie cyfrowej, a znajdują się na półkach bibliotecznych, a także ich udostępnianie we współpracy z bibliotekami na zasadzie kontrolowanego wypożyczania cyfrowego. Według wypowiedzi Freelanda z 2020 r., projekt Open Libraries dowodził, że biblioteki mogą z powodzeniem stosować kontrolowane wypożyczanie cyfrowe w praktyce (Vieira, 2020).

CDL W OKRESIE PANDEMII

Kiedy z powodu pandemii COVID-19 biblioteki zostały zamknięte i nie mogły wypożyczać swoich zbiorów, wzrosło zainteresowanie kontrolowanym wypożyczaniem cyfrowym. Jak pisze Xuan Pang, CDL stało się w 2020 r. gorącym tematem wśród bibliotekarzy, gdyż zrozumieli oni, że ta nowa inicjatywa jest jedynym sposobem, aby nadal udostępniać książki w sytuacji, gdy biblioteki pozostawały fizycznie niedostępne (Pang, 2020). Webinary na temat CDL organizowało m.in. IA, które jak pokazano wyżej, miało już doświadczenie w tym zakresie. Według Pang wyjątkowo pomocny dla bibliotekarzy akademickich okazał się webinar o CDL i przyszłości bibliotek, *The Right to Reserves: CDL and the Future of Libraries*, zorganizowany przez bibliotekarza ds. praw autorskich na Uniwersytecie Harvarda, w którym przedstawiono ramy prawne CDL oraz argumentowano, że biblioteki mogą digitalizować swoje drukowane podręczniki i udostępniać ich cyfrowe kopie studentom (Pang, 2022, 158).

Dla bibliotek, które zdecydowały się na wdrożenie CDL, dużym wyzwaniem okazał się brak infrastruktury technologicznej, czyli odpowiednich platform, dzięki którym można byłoby udostępniać cyfrowe kopie książek z zachowaniem koniecznych warunków kontrolowanego wypożyczania. Wobec pilnej potrzeby rozwiązania problemu biblioteki poszukiwały tymczasowych rozwiązań. Jedno z takich rozwiązań, które stało się też wzorem dla innych, wypracowała biblioteka Szanghajskiej filii Uniwersytetu w Nowym Yorku. W modelu tym wykorzystano Google Drive oraz skrypty Google Apps (Xu, Lin & Wu, 2021; Pang, 2022, 159). Zdi-

gitalizowane materiały udostępniano za pomocą Google Drive lub Team Drive. Przed udostępnieniem pliku, w ustawieniach wyłączano opcje pobierania, drukowania i kopiowania dla przeglądających, co zapewniało, że użytkownik nie mógł trwale zapisać ani rozpowszechniać cyfrowej kopii. Do zarządzania procesem wypożyczeń wykorzystywano arkusz kalkulacyjny Google. Za pomocą Google Apps Script zaprojektowano funkcje automatycznego wygaszania dostępu, ustawianie czasowego limitu dostępu oraz usuwanie dostępu po upływie określonego czasu. Skrypt automatycznie usuwał uprawnienia dostępu użytkownika do udostępnionego pliku. Po wygaśnięciu dostępu, skrypt wysyłał powiadomienie e-mail do personelu biblioteki. Zaletą modelu była przede wszystkim możliwość szybkiego wdrożenia i niskie koszty, gdyż wykorzystano istniejącą już infrastrukturę. To tymczasowe rozwiązanie miało jednak poważne wady. Od strony użytkownika były one związane przede wszystkim z niewygodą czytania za pośrednictwem przeglądarki PDF, a od strony pracowników z pracochłonnością ręcznej obsługi ustawiania ograniczeń (Xu, Lin & Wu, 2021).

THE NATIONAL EMERGENCY LIBRARY I PROCES HACHETTE V. INTERNET ARCHIVE

W 2020 r., podczas lockdownu, IA zdecydowało się na odejście od ścisłych zasad kontrolowanego wypożyczania cyfrowego i powołało tymczasową bibliotekę awaryjną, National Emergency Library (NEL), w której zniesiono stosowane dotychczas w OL ograniczenie jedna kopia – jeden użytkownik, pozwalając nieograniczonej liczbie użytkowników jednocześnie wypożyczać tę samą książkę. IA argumentowało, że w wyjątkowych okolicznościach pandemii, wypożyczanie książek w ten sposób stanowi przykład *fair use*. NEL miała służyć jako tymczasowe rozwiązanie i już w momencie ogłoszenia, 24 marca, zapowiadano, że projekt potrwa do 30 czerwca. Głównym celem NEL miało być wspieranie zdalnego nauczania w czasie, gdy biblioteki i placówki edukacyjne były niedostępne (Rimmer, 2022). Zwolennicy NEL podkreślali korzyści publiczne płynące z programu, argumentując, że właściciele praw autorskich nic nie zyskają, jeśli społeczeństwo będzie pozbawione dostępu do zasobów IA, zwłaszcza, że w polityce digitalizacji tej organizacji uwzględniano szczególnie książki XX-wieczne niedostępne w obrocie handlowym, a tych właśnie brakuje w ofercie komercyjnego udostępniania dla bibliotek (Mercanti, 2023). Projekt NEL, obok pozytywnych czy wręcz entuzjastycznych opinii, spotkał się też jednak z krytyką, zwłaszcza ze strony stowarzyszeń wydawców i autorów, takich jak Association of American Publishers czy Authors Guild (Vieira, 2020).

Na początku czerwca 2020 r. Hachette Book Group, HarperCollins, John Wiley & Sons oraz Penguin Random House pozwały IA o naruszenie praw autorskich. Pozew dotyczył zarówno NEL, jak OL. Po wniesieniu pozwu, 10 czerwca 2020 r., IA ogłosiło wcześniejsze zamknięcie NEL, które nastąpiło 16 czerwca 2020 r. OL powróciła wówczas do modelu wypożyczeń jedna kopia – jeden użytkownik i do list oczekujących na wypożyczenia, ale mimo to wydawcy nie wycofali pozwu. W 2022 r. obie strony złożyły wnioski o wydanie wyroku w trybie uproszczonym (summary judgment), czyli o orzeczenie bez przeprowadzania pełnego procesu sądowego. W USA sędzia może zgodzić się na takie postępowanie, jeśli nie ma istotnego sporu, co do zasadniczych faktów. Sprawa dotyczyła 127 książek, do których prawa posiadali wspomniani wyżej czterej wydawcy, a których egzemplarze IA nabyło przez zakup lub darowiznę. Wszystkie te książki były również dostępne w formie e-booków w ofercie licencyjnej dla bibliotek. Po zdigitalizowaniu nabytych tytułów fizyczne egzemplarze IA umieściło w magazynie, a użytkownikom umożliwiło wypożyczanie cyfrowych kopii w OL. Każdy może zarejestrować się jako użytkownik OL i jednocześnie wypożyczyć do dziesięciu tytułów. Po wypożyczeniu książki, można ją czytać online, pobrać lub odsłuchać za pomocą automatycznego czytnika tekstu. Po wypożyczeniu książki na stronie tytułu pojawia się link do książki w Better World Books (komercyjnej księgarni z używanymi książkami prowadzonej przez Brewstera Kahle'a). Jeśli użytkownik kliknie na link i kupi tytuł, IA otrzymuje pewną formę wynagrodzenia za polecenie (Wu, 2024).

Wydawcy wystąpili o stwierdzenie naruszenia praw autorskich przez IA. Argumentowali, że IA dopuszcza się masowego naruszenia praw autorskich w celach komercyjnych, digitalizując i udostępniając bez licencji pełne wersje chronionych prawem autorskim książek. Podkreślali, że działania IA nie stanowią *fair use*, naruszają ich prawa oraz osłabiają rynek książek (Rimmer, 2022). IA wnosiło o orzeczenie, że jego działania w ramach CDL i NEL mają charakter niekomercyjny oraz transformatywny i stanowią *fair use* (Rimmer, 2022)[5]. W marcu 2023 r. sędzia sądu okręgowego w Nowym Jorku, John Koeltl, przychylił się do argumentów wydawców i orzekł, że działalność OL nie mieści się w ramach *fair use*. Sąd uznał, że działalność IA miała charakter komercyjny, nietransformatywny i powodowała szkodę rynkową (Wu, 2024). Charakteru komercyjnego dopatrzył się sędzia ze względu na pozyskiwanie darowizn na stronie internetowej IA oraz prowizji ze sprzedaży książek przez Better World Books. W sprawie transformatywnego charakteru sąd uznał, że IA udostępniał

[5] Niekomercyjne i transformatywne wykorzystanie należą w tym przypadku do najważniejszych kryteriów rozstrzygania, czy wykorzystanie utworu mieści się w ramach *fair use*. Na temat *fair use* i wykorzystania transformatywnego więcej w (Święćkowska, 2019).

cyfrowe kopie książek w sposób identyczny jak komercyjne podmioty, co nie dodawało nowej wartości, celu lub charakteru temu udostępnianiu. Sąd uznał również, że działalność IA powodowała szkodę rynkową, ponieważ bezpłatny dostęp do cyfrowych kopii książek oferowany przez IA konkuruje z rynkiem licencji cyfrowych oferowanych przez wydawców bibliotekom i konsumentom. Sąd Apelacyjny w wyroku z września 2024 r. podtrzymał wyrok stwierdzający naruszenie praw autorskich przez IA, ale nie zgodził się z sądem niższej instancji w kwestii komercyjnego charakteru działalności IA. Opierając się na argumentach o nietransformacyjnym charakterze wykorzystania utworów oraz na potencjalnej szkodzie rynkowej, potwierdził, że działania IA nie stanowiły *fair use* i naruszały prawa autorskie wydawców. W rezultacie wyroku w sprawie Hachette v. Internet Archive IA wycofało z oferty wypożyczeń w OL ponad pół miliona książek objętych prawem autorskim (Internet Archive, n.d.-b).

SYTUACJA PRAWNA WYPOŻYCZEŃ CYFROWYCH W UNII EUROPEJSKIEJ

Prawne uwarunkowania wypożyczania cyfrowego na gruncie ustawodawstwa Unii Europejskiej (UE) są bardzo złożone i w niektórych aspektach niejasne czy nawet wewnętrznie sprzeczne. Uwarunkowania te przedstawili obszernie Matteo Frigeri, Martin Kretschmer i Péter Mezei w wydanym w 2024 r. artykule *Copyright and eLending in public libraries: an incomplete revolution* (Frigeri, Kretschmer & Mezei, 2024). Autorzy ci wykazują, że obecne unijne prawo autorskie stwarza znaczące bariery dla wdrożenia kontrolowanego wypożyczania cyfrowego w krajach członkowskich UE. Według ich ustaleń, żaden z krajów członkowskich nie wprowadził jeszcze w swoim ustawodawstwie krajowym rozwiązań prawnych dotyczących tej kwestii. Jak przedstawiają to cytowani wyżej autorzy, na sytuację prawną wypożyczania cyfrowego ma wpływ kilka dyrektyw UE oraz orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Do najważniejszych aktów prawnych harmonizujących prawo autorskie w UE należy Dyrektywa 2001/29/WE *o harmonizacji niektórych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym* (InfoSoc), zwana również dyrektywą internetową, gdyż jej założeniem było dostosowanie prawa autorskiego do wyzwań związanych z technologiami cyfrowymi. Dyrektywa ta harmonizuje m.in. prawo do publicznego udostępniania utworów. W myśl jej założeń i zapisów udostępnianie e-booków online, w tym poprzez pobranie, jest uważane za akt publicznego udostępniania chroniony prawem autorskim.

Z punktu widzenia działalności bibliotek ważną regulacją jest również Dyrektywa 2006/115/WE *w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych praw pokrewnych prawu autorskiemu w dziedzinie własności intelektualnej*. Dy-

rektywa ta harmonizuje prawo do publicznego wypożyczania w UE. Definiuje ona wypożyczanie jako „użyczenie", które oznacza „ograniczone czasowo przekazanie do korzystania niesłużącego celom bezpośrednio lub pośrednio gospodarczym lub handlowym, kiedy jest to dokonywane przez instytucje dostępne dla publiczności". Dyrektywa o prawach do wypożyczania i najmu przyznaje autorom wyłączne prawo do zezwalania na wypożyczanie ich utworów, ale wprowadza dla państw członkowskich również możliwość odstąpienia od tego wyłącznego prawa, pod warunkiem, że autorzy otrzymają wynagrodzenie za takie wypożyczanie. Zasada ta znana jest również jako wyjątek dla wypożyczeń publicznych (Public Lending Right). Frigeri, Kretschmer i Mezei uważają, że dyrektywa o prawach do wypożyczania i najmu w momencie jej wprowadzenia nie zawierała wyraźnych zapisów dotyczących wypożyczeń cyfrowych, a jej definicja wypożyczania była interpretowana jako odnosząca się do egzemplarzy fizycznych. Dopiero orzeczenie TSUE z 2016 r. w sprawie C-174/15 Vereniging Openbare Bibliotheken – VOB (Stowarzyszenie Bibliotek Publicznych w Holandii) otworzyło możliwość zastosowania tej dyrektywy do e-wypożyczeń. Orzeczenie to odnosiło się właśnie do wątpliwości, czy definicja „wypożyczania" zawarta w dyrektywie o prawach do wypożyczania i najmu obejmuje również wypożyczanie cyfrowe. TSUE orzekł, że koncepcja wypożyczania zawarta w tej dyrektywie obejmuje również wypożyczanie cyfrowej kopii książki, pod pewnymi warunkami (Szczepańska, 2016; Gliściński, 2024). Wskazane przez TSUE warunki wypożyczania cyfrowego, odpowiadają opisanej wyżej koncepcji kontrolowanego wypożyczania cyfrowego i są następujące: tylko jedna kopia cyfrowa może zostać pobrana przez użytkownika podczas okresu wypożyczenia; pobrana kopia cyfrowa staje się niedostępna i nie może być dalej używana przez użytkownika po upływie uzgodnionego okresu wypożyczenia; cyfrowa kopia książki musi być uzyskana przez bibliotekę z legalnego źródła. Według Frigeri, Kretschmera i Mezei ten ostatni warunek może stanowić poważny problem dla bibliotek, m.in. ze względu na problem braku efektywnego rynku wtórnego e-booków. Według nich warunek legalnego źródła w obecnym systemie prawnym automatycznie przekłada się na konieczność licencjonowania dostępu do cyfrowych kopii od wydawców. W tym kontekście przywołują Orzeczenie TSUE w sprawie Tom Kabinet (C-263/18) z 2019 r., które wykluczyło możliwość wyczerpania prawa do dalszej odsprzedaży w odniesieniu do e-booków, tak jak ma to miejsce w przypadku fizycznych książek. W przypadku egzemplarzy książek fizycznych po pierwszej sprzedaży na terenie UE prawo do dysponowania nimi wygasa. Natomiast w przypadku e-booków udostępnianie ich drogą elektroniczną jest traktowane jako usługa. Z orzeczenia TSUE w sprawie Tom Kabinet wynika, że w przypadku dystrybucji e-booków nie mamy do czynienia z ich sprzedażą, a jedynie z publicznym udostępnianiem,

polegającym na pobraniu do stałego korzystania. Zdaniem Frigeri, Kretschmera i Mezei orzeczenie w sprawie Tom Kabinet znacząco wpływa na możliwość posiadania e-booka, praktycznie wykluczając koncepcję trwałego „posiadania" cyfrowej kopii w taki sposób, w jaki rozumiemy posiadanie książki fizycznej po jej zakupie. Oznacza to, że nabywca e-booka nie staje się jego właścicielem w takim samym sensie, jak właściciel książki drukowanej, który może ją swobodnie odsprzedać dalej. Nabywca e-booka kupuje prawo do korzystania z e-booka na określonych warunkach (na stałe lub na określony czas), ale nie staje się jego pełnoprawnym właścicielem z możliwością swobodnego dysponowania kopią, co w konsekwencji redukuje rynek e-booków do rynku usług. Taka sytuacja prawna ma kluczowe znaczenie dla możliwości funkcjonowania e-wypożyczeń w bibliotekach, które zależą od oferty wydawniczej.

Powstaje jeszcze pytanie, czy biblioteki mogą wypożyczać kopie cyfrowe posiadanych zbiorów drukowanych z zachowaniem zasady, że zamiast książki drukowanej, udostępniana jest jej kopia cyfrowa według warunków określonych przez orzeczenie TSUE w sprawie VOB. Według Frigeri, Kretschmera i Mezei kwestia legalności cyfrowych kopii książek drukowanych, powstałych w wyniku skanowania zbiorów bibliotecznych, jest złożona i niejednoznaczna, a możliwość ich wykorzystania do e-wypożyczeń jest ograniczona. Autorzy ci, powołując się na recital 40 dyrektywy InfoSoc, zwracają uwagę, że wyjątek dla bibliotek, dotyczący zwielokrotniania, nie był wprowadzony z myślą o digitalizacji, przeprowadzanej w celu udzielenia dostępu cyfrowego. Wnioskują zatem, że w obecnym europejskim stanie prawnym legalność tworzenia cyfrowych kopii z drukowanych książek posiadanych przez biblioteki w celu e-wypożyczeń jest wątpliwa, a osiągnięcie efektywnego systemu e-wypożyczeń wymaga dalszych rozstrzygnięć prawnych na poziomie UE, np. przez rozszerzenie wyjątków dla bibliotek.

Innego zdania w powyższej kwestii jest zespół polskich badaczy z Future Law Lab, który świeżo opracował koncepcję Bezpiecznego Użyczania Cyfrowego w kontekście ram prawnych UE (Gliściński, 2025). Odnosi się ona do wypożyczania cyfrowych kopii drukowanych książek i jest podobna do amerykańskiej CDL w tym sensie, że zakłada model jedna kopia – jeden użytkownik, odpowiadający warunkom wypożyczania książek drukowanych[6]. Koncepcja ta opiera się na opisanym powyżej orzeczeniu TSUE w sprawie VOB i wyjątkach dla bibliotek przewidzianych w ustawodawstwie UE. Zakłada poza tym dynamiczne podejście do prawa autorskiego, które przewiduje możliwość odejścia od dosłownego brzmienia

[6] Przystępny opis modelu Bezpiecznego Użyczania Cyfrowego i jego warunków prawnych można znaleźć na stronach internetowych Centrum Cyfrowego pod adresem https://centrumcyfrowe.pl/projekty/raport-e-books-and-secure-digital-lending-in-european-libraries-comperative-analysis-under-national-and-international-law/ [dostęp: 8.08.2025].

przypisów i interpretowania ich tak, aby możliwe było osiągnięcie celów przewidzianych przez wyjątki i ograniczenia. Badacze z zespołu Future Law Lab twierdzą, że chociaż w prawie UE nie istnieje bezpośrednia podstawa prawna umożliwiająca digitalizację książek wyłącznie w celu e-wypożyczania, to biblioteki mogą powołać się na pomocnicze prawo do digitalizacji książek papierowych w celu ich e-wypożyczania[7]. Są oni zdania, że w niektórych krajach europejskich, w tym również w Polsce istnieje już podstawa prawna do wypożyczania cyfrowych wersji książek drukowanych, czyli możliwość zastosowania zaproponowanej przez nich koncepcji Bezpiecznego Użyczania Cyfrowego. Podstawę tę, oprócz orzeczeń TSUE w sprawie VOB i w sprawie Technische Universität Darmstadt v. Eugen Ulmer KG daje spełnienie trzech warunków. Potrzebne są według nich przepisy prawa krajowego, na podstawie których biblioteki mają prawo digitalizować książki, a dodatkowo prawo krajowe przewiduje wyjątek/dozwolony użytek wypożyczania książek oraz prawo wynagrodzenia za takie wypożyczanie (Gliściński, 2025, 13).

RAMY PRAWNE WYPOŻYCZEŃ CYFROWYCH W POLSCE

Polska jako kraj członkowski, musiała zaimplementować założenia dyrektyw UE do ustawodawstwa krajowego. Ramy prawne wypożyczeń cyfrowych wyznaczone w opisanych wyżej dyrektywach europejskich zostały zaimplementowane w polskiej *Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych* z 1994 r. (PrAut). Polska ustawa przyznaje twórcom bardzo szeroki monopol korzystania z utworów. Z zasady autorzy i właściciele praw mają wyłączne prawo do korzystania z utworów na wszystkich polach eksploatacji, czyli w zakresie wszystkich aktualnie znanych sposobów korzystania z utworów (art. 17. PrAut). Z drugiej strony, ustawa określa zamkniętą listę wyjątków definiujących sytuacje, w których uprawnione podmioty mogą korzystać z utworów bez zgody uprawnionych (art. 23-35 PrAut). Do najważniejszych wyjątków należy tak zwany dozwolony użytek osobisty, wyznaczający ramy prawne dla prywatnego korzystania z utworów oraz dozwolony użytek publiczny, obejmujący m.in. wyjątki dla bibliotek. W polskiej ustawie wyjątki dla bibliotek są określone przede wszystkim w art. 28 PrAut. Mówi on, że biblioteki mogą „użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych". Biblioteki i inne instytucje uprawnione wymienione w art. 28 PrAut mogą wypożyczać egzemplarze utworów, a więc książki i czaso-

[7] Powołano się w tym przypadku na wyrok TSUE w sprawie Technische Universität Darmstadt v. Eugen Ulmer KG (Gliściński, 2025, 13). Trzeba jednak zaznaczyć, że chociaż wyrok ten przyznawał bibliotece akademickiej prawo do digitalizacji książki papierowej w celu jej elektronicznego udostępniania, to jednak odnosił się do udostępniania jej na terminalach na terenie biblioteki.

pisma drukowane, a także filmy czy audiobooki na płytach CD. Biblioteki i inne instytucje uprawnione mogą również „zwielokrotniać utwory znajdujące się na stałe we własnych zbiorach, niezależnie od formatu lub nośnika, w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony tych zbiorów". Zapis tego ostatniego wyjątku został zmieniony w ostatniej nowelizacji ustawy, która weszła w życie we wrześniu 2024 r. Poprzednia wersja nie zawierała warunku, że utwory muszą znajdować się „na stałe" w zbiorach biblioteki. Nowa forma tego wyjątku wyklucza więc możliwość kopiowania przez biblioteki utworów, których nie mają na stałe w swoich zbiorach, czyli np. utworów wypożyczonych od innych bibliotek w ramach wypożyczania międzybibliotecznego. Art 28 PrAut umożliwia również udostępnianie utworów w formie cyfrowej, ale jest to dozwolone tylko na terminalach znajdujących się na terenie biblioteki[8]. Dodatkowo w art 28 PrAut zapisano ograniczenie korzystania z kopii utworów, zaznaczając, że zwielokrotnianie nie może prowadzić do zwiększenia liczby egzemplarzy utworów i powiększenia zbiorów, odpowiednio użyczanych i udostępnianych. Tak więc biblioteka posiadając jeden egzemplarz danego tytułu, może zamiast niego wypożyczyć czy udostępnić na terminalu na terenie biblioteki tylko jedną jego kopię.

Opisane wyżej europejskie ramy prawne dla wypożyczeń w bibliotekach zakładają możliwość wyjątku dla wypożyczania pod warunkiem, że twórcy wypożyczanych utworów otrzymają wynagrodzenie. Zasada ta znalazła wyraz w ust. 4. art. 28 PrAut, który mówi, że z tytułu użyczania egzemplarzy utworów wyrażonych słowem, powstałych lub opublikowanych w języku polskim w formie drukowanej przez biblioteki publiczne przysługuje wynagrodzenie. W kontekście kontrolowanego wypożyczania cyfrowego należy zwrócić uwagę, że ustawodawcy uwzględnili tylko utwory „w formie drukowanej". Z jednej strony, można uznać, że zinterpretowali zapisy dyrektyw europejskich w podobnym duchu, jak rozumieją je cytowani wyżej Frigeri, Kretschmer i Mezei (2024), czyli wykluczenia z wyjątku wypożyczania kopii cyfrowych czy e-booków. Z drugiej strony, zapisy te wprowadzono przed 2016 r., a więc przed orzeczeniem TSUE w sprawie VOB, co dopuszcza również inną interpretację, którą przyjmują badacze z Future Law Lab w swojej koncepcji Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego, opartej na dynamicznym podejściu do przepisów prawnych. Warto jeszcze zaznaczyć, że wypłacanie wynagrodzeń

[8] Poza wymienionymi wyżej wyjątkami dla wypożyczania egzemplarzy i udostępniania cyfrowego na miejscu, polska ustawa o prawie autorskim nie zawiera zapisów odnośnie udostępniania e-booków poza terenem bibliotek. Pewne, określone formy udostępniania online zostały przewidziane dla bibliotek szkolnych, uniwersyteckich i badawczych w art. 27 ustawy. Biblioteki te mogą udostępniać drobne utwory w całości lub fragmenty większych dla celów edukacyjnych i badawczych, ale tylko dla zdefiniowanych grup odbiorców, zdefiniowanych przez uprawnione podmioty, czyli grup uczniów, studentów, czy badaczy.

za wypożyczenia biblioteczne w Polsce odnosi się tylko do bibliotek publicznych i następuje na podstawie próby wypożyczeń w wybranej grupie bibliotek, powstaje więc pytanie, czy próba będzie reprezentatywna dla wszystkich wypożyczeń cyfrowych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w Polsce, podobnie jak w innych krajach UE, nie ma jednoznacznych przepisów prawnych pozwalających w sposób niebudzący wątpliwości praktykować wypożyczenia cyfrowe. Brakuje też jednoznacznego stanowiska, co do interpretacji orzeczenia TSUE w sprawie VOB. Na przykład Ryszard Markiewicz, chociaż uważa to orzeczenie za słuszne rozwiązanie, to z drugiej strony przyznaje, że jego stosowanie przy aktualnych zapisach w polskiej ustawie o prawie autorskim budzi wątpliwości (Markiewicz, 2018, 419). Wątpliwości te nie zostały, niestety, rozwiane w ostatniej nowelizacji ustawy z 2024 r. Przedstawiona powyżej, nowa koncepcja Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego jest ważnym z punktu widzenia bibliotek stanowiskiem teoretycznym, ale jej zastosowanie, ze względu na rozbieżności interpretacyjne wśród prawników, nie jest pozbawione ryzyka prawnego i wymaga potwierdzenia w jednoznacznych, niebudzących wątpliwości zapisach w prawie krajowym.

WYPOŻYCZENIA CYFROWE W POLSCE

W Polsce można wymienić dwa podejścia do wypożyczania cyfrowego ze względu na interpretację prawa autorskiego. Pierwsze stosuje się rygorystycznie do zapisów polskiej ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych i ostrożnie traktuje orzeczenie TSUE w sprawie VOB. Drugie podejście traktuje orzeczenie jako uprawniające do wypożyczania kopii cyfrowych. W pierwszym podejściu mieści się udostępnianie przez biblioteki online tych książek i materiałów, które przeszły już do domeny publicznej. Przykładem są przede wszystkim regionalne biblioteki cyfrowe oraz Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona. Kolejnym przykładem jest Academica, projekt Biblioteki Narodowej (BN), który umożliwia udostępnianie kopii cyfrowych chronionych utworów ze zbiorów BN w bibliotekach w całej Polsce na terminalach znajdujących się na terenie tych bibliotek z zastosowaniem zasady jedna kopia – jeden użytkownik. Rozwiązanie zastosowane w Academice bazuje na opisanym wyżej wyjątku, określonym w art 28 PrAut, zezwalającym na udostępniane kopii cyfrowych na miejscu w bibliotece oraz na zasadzie wypożyczania międzybibliotecznego. Pozostałe formy udostępniania cyfrowego w tym podejściu to licencje komercyjne, których oferta w Polsce jest bardzo ograniczona i dotyczy przede wszystkim książek naukowych, a w przypadku szeroko pojętej beletrystyki praktycznie jest nieobecna (Święćkowska, 2022).

Uruchomiona w 2014 r. Academica bazuje na ogromnym zasobie cyfrowym BN, obejmującym również kopie cyfrowe utworów chronionych. Według Raportu BN za rok 2023 Academica zapewniała dostęp do 1 781 607 publikacji chronionych prawem autorskim (książek lub artykułów). W 2023 r. w sieci Academica było zarejestrowanych 3882 biblioteki i 4823 terminale. W tym samym roku z usług projektu Academica skorzystało 164 365 użytkowników, którzy przeczytali 224 059 publikacji (Biblioteka Narodowa, 2024). Przytoczone statystyki oznaczają, że przypadło średnio na jednego użytkownika ok 1,4 publikacji rocznie, a na każdą z bibliotek rocznie średnio ok. 58 przeczytanych publikacji, co daje średni wynik miesięczny około 5 publikacji na bibliotekę. Trudno określić to wysokim wynikiem, biorąc pod uwagę ilość dostępnych w Academice zbiorów. Przyczyną takiego wyniku jest najprawdopodobniej niewygoda po stronie użytkownika, który ma dostęp do pożądanego tytułu tylko na ekranie terminala w swojej lokalnej bibliotece[9].

Academica spełnia swoją funkcję w tych przypadkach, kiedy czytelnicy nie mają dostępu do określonych tytułów w bibliotekach we własnym regionie i/lub nie są one dostępne w handlu. W takich sytuacjach zamiast podróży do Warszawy do BN czy oczekiwania na przesyłane pocztą egzemplarze w ramach wypożyczania międzybibliotecznego (przy pokryciu kosztów przesyłki), użytkownicy mają dostęp na miejscu w bibliotece, pod warunkiem, że pozycja nie jest wykorzystywana przez innego czytelnika. W tym ostatnim przypadku, obowiązuje kolejka. Z drugiej strony należy stwierdzić, że potencjał zbiorów cyfrowych BN pozostaje niewykorzystany. Można założyć, że użytkownicy korzystaliby z niego częściej, gdyby mieli dostęp online z domów. W szczególności dotyczy to zbiorów niedostępnych w handlu, do których dostęp innymi sposobami jest ograniczony czy wręcz niemożliwy[10].

Po orzeczeniu TSUE w sprawie VOB niektóre biblioteki publiczne w Polsce oferują wypożyczanie e-booków. Biblioteki te nabywają e-booki dostępne w ofercie sprzedaży i wypożyczają je z zastosowaniem modelu jedna kopia – jeden użytkownik. Obsługę wypożyczeń e-booków oferuje System Biblioteczny Mateusz (SBM). Wypożyczenia e-booków są w tym systemie zintegrowane z katalogiem, w którym przy każdej pozycji jest informacja, czy dana książka jest dostępna. Jeśli e-book jest wypożyczony, użytkownik może go zarezerwować. W katalogu jest również informacja o liczbie rezerwacji. System wypożyczeń e-booków działa w ten sposób, że książki w formatach e-pub lub mobi są dostępne do pobrania, a użyt-

[9] Taką interpretację słyszałam wielokrotnie od bibliotekarek, studentek zaocznych i podyplomowych studiów bibliotekoznawstwa, na których prowadzę od lat zajęcia.

[10] Istniejące od 2015 r. i znowelizowane w 2024 r. zasady i wyjątki udostępniania książek niedostępnych w handlu, wymagają wdrożenia w postaci powołania odpowiednich instytucji, czego dotychczas nie zrobiono.

kownicy zobowiązują się przez akceptację regulaminu, że po okresie wypożyczenia usuną pliki ze swojego urządzenia. Regulaminy wypożyczania e-booków w bibliotekach korzystających z SBM zawierają następujące zapisy mające zapewnić zgodność z warunkami orzeczenia TSUE z 2016 r. w sprawie VOB: Użytkownik ma prawo korzystać z wypożyczonych e-booków wyłącznie na własny użytek, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych z wyłączeniem własnego użytku osobistego. Zabrania się: rozpowszechniania oraz wprowadzania do obrotu wypożyczonych e-booków; modyfikowania lub powielania treści e-booków; wykorzystywania e-booków w celach komercyjnych, w szczególności rozpowszechniania ich treści lub wprowadzania do Internetu. Dopuszcza się przeniesienie pobranego pliku pomiędzy urządzeniami, jednakże nie może to nastąpić poprzez jego zwielokrotnienie. Oznacza to, że plik po skopiowaniu należy usunąć z poprzedniego urządzenia, na którym wcześniej był zapisany. Jednorazowo użytkownik biblioteki może wypożyczyć do trzech e-booków, a okres wypożyczenia wynosi 30 dni i nie ma możliwości jego skrócenia. Użytkownik jest zobowiązany do skasowania wypożyczonego pliku przed upływem 30 dni. Dodatkowo regulamin zawiera informację, że dostępne do wypożyczenia e-booki są oznaczone w sposób, który umożliwia identyfikację źródła pochodzenia plików i wypożyczającego[11].

Od kilku lat ideę kontrolowanego wypożyczenia cyfrowego wciela w życie w Polsce Fundacja Krajowy Depozyt Biblioteczny (FDB). Inicjatywa ta podobnie jak Open Library skupia się na digitalizacji zbiorów drukowanych i kontrolowanym wypożyczaniu ich kopii cyfrowych. Według informacji dostępnych w Krajowym Rejestrze Sądowym Fundacja Depozyt Biblioteczny została założona w 2021 r. W statucie Fundacji widnieje, że działa ona na rzecz ogółu społeczeństwa, a jej celem jest działalność oświatowo-kulturalna, polegająca na rozwoju, promowaniu i upowszechnianiu czytelnictwa. Fundacja została ustanowiona przez Booklikes sp. z o.o., w której 100% udziałów ma firma Legimi[12]. Firma Legimi jest największym w Polsce dostawcą abonamentowych usług cyfrowych i od kilkunastu lat rozwija technologię zdalnego udostępniania e-booków. Usługi oferuje również bibliotekom publicznym, w postaci sprzedaży kodów miesięcznego dostępu, które są dystrybuowane wśród czytelników (Święćkowska, 2022). Według raportu za 2024 r. z oferty Legimi skorzystało dotychczas blisko 1000 bibliotek w całej Polsce (Legimi, 2024).

[11] Takie zapisy znajdują się w Regulaminach Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Bemowo m.st. Warszawy, Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Białołęka m.st. Warszawy, Biblioteki Publicznej w Dzielnicy Żoliborz m.st. Warszawy

[12] Jednostkowy oraz Skonsolidowany Raport Roczny za rok 2024, Legimi, 21 marca 2025 r., https://www.legimi.pl/relacje-inwestorskie/raporty-legimi/ [dostęp: 2.04.2025].

FDB jest organizatorem biblioteki, świadczącej bezpłatne, ogólnodostępne wypożyczanie cyfrowych kopii własnych zbiorów z zachowaniem warunków określonych w orzeczeniu TSUE w sprawie VOB. Dodatkowo FDB współpracuje z innymi bibliotekami, świadcząc im bezpłatne usługi digitalizacji, hostingu kopii cyfrowych oraz pośredniczenia w wypożyczaniu cyfrowym. Do świadczenia wypożyczeń własnych i pochodzących od bibliotek partnerskich wykorzystuje infrastrukturę techniczną Legimi, która zapewnia bezpieczne kontrolowane wypożyczanie cyfrowe. Celem FDB jest digitalizacja i cyfrowe wypożyczanie przede wszystkim tych książek, które są niedostępne w obrocie handlowym. Takie określenie celu podyktowane jest, jak to określają przedstawiciele FDB, troską o zachowanie balansu pomiędzy interesami czytelników i wydawców[13]. Jak to się odbywa w praktyce? Selekcja utworów, które są digitalizowane i dostępne za pośrednictwem FDB, jest dokonywana właśnie z uwzględnieniem kryterium dostępności danego tytułu w obrocie handlowym. Drugim kryterium są zainteresowania i potrzeby użytkowników. Selekcji wstępnej dokonują pracownicy FDB, którzy przeglądają pod tym kątem katalogi bibliotek partnerskich i porównują listy tytułów niedostępnych w handlu z listami rezerwacji użytkowników, oczekujących na wypożyczenia określonych tytułów. Informacje o zainteresowaniach i potrzebach przesyłają do bibliotek, które mogą je uwzględnić w decyzjach dotyczących tego, które książki przekażą do digitalizacji i wypożyczeń cyfrowych. Jak przebiega wypożyczanie kopii cyfrowych za pośrednictwem FDB? FDB uwidacznia w katalogu dostępne do wypożyczeń cyfrowych tytuły partnerskich bibliotek, a dzięki połączeniu z ich katalogami OPAC, widzi, czy egzemplarz fizyczny jest w wypożyczeniu. Jeśli tytuł jest wolny, wypożycza kopię cyfrową, odnotowując to wypożyczenie w OPAC biblioteki partnerskiej, a także informuje ją o tym mailowo w celu zablokowania wypożyczenia oryginału. Docelowo FDB pracuje nad zautomatyzowaniem tego procesu. Książka jest automatycznie odblokowywana po upływie terminu wypożyczenia, czyli po 30 dniach.

Użytkownicy, którzy chcą wypożyczyć książkę cyfrowo, muszą zapisać się do FDB i uzyskać cyfrową kartę biblioteczną, która jest powiązana na stałe z kontem czytelnika i stanowi token uprawniający czytelnika do korzystania z zasobów biblioteki FDB oraz bibliotek partnerskich. Czytelnik musi również zalogować się do aplikacji Legimi, gdzie podaje numer karty bibliotecznej. Jak podkreślają przedstawiciele FDB, konto w Legimi jest czymś w rodzaju klucza do infrastruktury, którą firma Legimi dzierżawi Fundacji, a to ta ostatnia odpowiada za przetwarzanie danych użytkowników[14].

[13] Wywiad z przedstawicielami FDB.
[14] Wywiad z przedstawicielami FDB.

FDB informuje na swojej stronie internetowej (kwiecień 2025), że współpracuje z 150 bibliotekami publicznymi wszystkich szczebli (Depozyt Biblioteczny, n.d.). Liczba zarejestrowanych czytelników FDB na dzień 31 marca 2025 r. wynosi 30 762, a liczba tytułów możliwych do wypożyczenia 15 166[15].

WNIOSKI

Przedstawiona powyżej analiza koncepcji i praktyk wypożyczania cyfrowego pokazuje potrzebę wprowadzenie jasnych regulacji dotyczących uprawnień bibliotek do wypożyczania cyfrowego. Wypracowana w USA koncepcja kontrolowanego wypożyczania cyfrowego została podważona przez wyrok w sprawie Hachette v. Internet Archive. Chociaż wyrok ten odnosi się do praktyk CDL stosowanych przez IA, to i tak może on mieć mrożący efekt na działania bibliotek w USA i poza nimi. Wyrok ten spotkał się z krytyką, zwłaszcza tych prawników, którzy są adwokatami koncepcji CDL. Zwracają oni uwagę na błędy w argumentacji sądu, oraz jego niezrozumienie istoty dozwolonego użytku w kontekście bibliotek (Hansen, Taylor & Lewis, 2024; Wu, 2024). Krytycy wyroku obawiają się też jego negatywnych konsekwencji dla dalszego rozwoju praktyk CDL oraz ogólnie negatywnego wpływu na dostęp do wiedzy, wskazując, że decyzja sądu faworyzuje interesy właścicieli praw autorskich kosztem interesu publicznego (Hansen, Taylor & Lewis, 2024; Wu, 2024).

Niejasna pozostaje też sytuacja prawna wypożyczeń cyfrowych w UE pomimo orzeczenia TSUE w sprawie VOB, co znajduje odzwierciedlenie w niepewności co do tej kwestii samych bibliotekarzy (De Angelis, 2025). Jak wskazano wyżej prawnicy podejmujący tę tematykę nie do końca zgadzają się w sprawie warunków legalności wypożyczania cyfrowego, chociaż są zgodni co do tego, że potrzebne są rozwiązania, które rozwieją istniejące wątpliwości (Frigeri, Kretschmer & Mezei, 2024; Gliściński, 2025). Szereg argumentów za wprowadzeniem jasno zdefiniowanych wyjątków dla bibliotek podają cytowani wyżej badacze Future Law Lab, którzy zarekomendowali też konkretne rozwiązania prawne odnoszące się do koncepcji Bezpiecznego Wypożyczania Cyfrowego (Gliściński, 2025, 88). O wprowadzenie jasnych ram prawnych umożliwiających bibliotekom wypożyczanie cyfrowe zabiegają od lat światowe i europejskie stowarzyszenia bibliotek, takie jak IFLA czy EBLIDA. Potrzebę wprowadzenia w UE wyjątków odnośnie wypożyczania cyfrowego dla bibliotek przekonująco uzasadnia Séverine Dusollier w nadal aktualnym artykule z 2014 r. (Dusollier, 2014). Podkreśla ona, że wyjątek e-wypożyczeń jest niezbędny, aby biblioteki mogły kontynuować swoją misję publiczną

[15] Korespondencja z przedstawicielem FDB.

w erze cyfrowej. Misja zapewniania dostępu do wiedzy i kultury szerokiemu gronu odbiorców jest zbyt ważna, aby jej spełnianie w odniesieniu do dystrybucji w formie cyfrowej polegało tylko na handlowych transakcjach z wydawcami. Na tę kwestię zwraca uwagę wielu innych autorów, argumentując, że oferta licencyjna wydawnictw skierowana do bibliotek jest ograniczona, a niektóre książki w ogóle nie są w niej dostępne. Ograniczona oferta lub brak niektórych pozycji w ofercie wydawców, np. bestsellerów; wysokie ceny; brak lub utrudnione możliwości wyboru tytułów przez biblioteki; a także brak możliwości zapewnienia ciągłości dostępu do książek w związku z ciągłymi zmianami ofert i modeli dostępu należą do najczęściej wymienianych w literaturze problemów (Święćkowska, 2022; Giblin & Weatherall, 2022).

W Polsce biblioteki publiczne mają niewiele możliwości udostępniania książek cyfrowych online w modelu licencyjnym ze względu na ograniczoną ofertę ze strony wydawnictw. Najczęściej spotykaną formą udostępniania e-booków i audiobooków z oferty skierowanej do szerokiego grona użytkowników jest zakup pakietów pojedynczych kodów na miesięczny dostęp do komercyjnych usług subskrypcyjnych, takich jak Legimi czy EmpikGo, który zakłada korzystanie z infrastruktury technicznej tych firm (Święćkowska, 2022). Również w przypadku wypożyczania cyfrowych wersji książek papierowych w oparciu o orzeczenie TSUE w sprawie VOB, te biblioteki, które się na te praktyki zdecydowały, korzystają, jak pokazano wyżej, z infrastruktury firmy Legimi. Rozważając problem wypożyczeń cyfrowych w Polsce należałoby zatem uwzględnić, poza uwarunkowaniami prawnymi, również realne możliwości polskich bibliotek publicznych w zakresie sprostania technicznym wymogom kontrolowanego wypożyczania cyfrowego (zob. De Angelis, 2025). Stworzenie systemu, który na poziomie technicznym spełnia wszystkie założenia kontrolowanego czy bezpiecznego wypożyczania cyfrowego jest złożone technicznie i drogie (Kalb, 2023). W innych krajach systemy takie są dostarczane bibliotekom przez dostawców zewnętrznych, np. Onleihe w Niemczech dla usług licencjonowania e-booków. Są też tworzone pod patronatem i przy wsparciu dużych instytucji publicznych, takich jak biblioteki narodowe czy konsorcja bibliotek (Święćkowska, 2022; EBLIDA, 2023). W Polsce jak dotychczas brakuje tego rodzaju instytucjonalnego wsparcia dla bibliotek w zakresie wypożyczania cyfrowego. W takiej sytuacji niektóre biblioteki sięgają po rozwiązania, które może nie są optymalne, ale są tymi, które są aktualnie dla nich dostępne.

BIBLIOGRAFIA

Biblioteka Narodowa (2024). *Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2023*. https://www.bn.org.pl/aktualnosci/5308-sprawozdanie-biblioteki-narodowej-za-2023-rok.html

Darnton, R. (2011). The Digital Public Library of America: The idea and its implementation. *Proceedings of the Charleston Library Conference*. Purdue University Libraries. http://dx.doi.org/10.5703/1288284314873

De Angelis, D. (2025). *(i)SDL Insight Digital Lending pathways in Italy, Poland, and Spain - Final Report*. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.15805696

Depozyt Biblioteczny (n.d.). Oferta dla twojej biblioteki. https://depozytbiblioteczny.pl/#for-library

Dusollier, S. (2014). A manifesto for an e-lending limitation in copyright. *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law*, 5(3), 213-229.

EBLIDA. (2023) *Handbook of Comparative E-Lending Policies in European Public Libraries*. EBLIDA EGIL, April 2023. https://eblida.org/wp-content/uploads/2023/03/Full-version-EBLIDA-Handbook-of-comparative-e-lending-policies-in-Europe-2023.pdf

Frigeri, M., Kretschmer, M. & Mezei, P. (2024). Copyright and eLending in public libraries: An incomplete revolution? *JIPITEC*, 15, 156-179.

Giblin, R. & Weatherall, K. (2022). Taking control of the future: Towards workable elending. In J. Coates, V. Owen, & S. Reilly, *Navigating copyright for libraries: Purpose and scope*. De Gruyter Saur, s. 351-377.

Gliściński, K. (2024). Towards e-Lending by Libraries. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 65 (4), 168-178.

Gliściński, K. (2025). *eBooks and Secure Digital Lending in European Libraries. Comparative Analysis under National and International Law*. Centrum Cyfrowe, Future Law Lab.

Hansen, D., Taylor, T. & Lewis, M. (2024). Interview: Deciphering the law: Hachette v. Internet Archive Pt. 1 (2023). with Dave Hansen. *Journal of Copyright in Education, 7(2), 1-16. https://10.17161/jcel.v7i2.21337*

Internet Archive. (n.d.-a). Internet Archive Projects. https://archive.org/projects/ [dostęp: 27.03.2025].

Internet Archive. (n.d.-b). Why are so many books listed as "Borrow Unavailable" at The Internet Archive. https://help.archive.org/help/why-are-so-many-books-listed-as-borrow-unavailable-at-the-internet-archive/ [dostęp: 9.04.2024].

Jones, E.A. (2014). Constructing the universal library. University of Washington. Dostępne w repozytorium Uniwersytetu Waszyngtońskiego. https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstreams/33763c06-ea89-4d8f-b390-1d490dfc7d72/download [dostęp: 7.03.2025].

Kahle, B. (2016). Transforming our libraries into digital libraries: A digital book for every physical book in our libraries. *Library Leaders Forum Discussion Document*, October 2016. https://ia801406.us.archive.org/16/items/TransformingourLibrariesintoDigitalLibraries102016/TransformingourLibrariesintoDigitalLibraries-10-2016.pdf [dostęp: 27.03.2025].

Kahle, B. & Parejo Vadillo, A. (2015). The Internet Archive: An interview with Brewster Kahle. *19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*, 2015(21). https://doi.org/10.16995/ntn.76

Legimi. (2025). Jednostkowy oraz skonsolidowany raport roczny za rok 2024. 21 marca 2025 roku. https://www.legimi.pl/relacje-inwestorskie/raporty-legimi/

Marcum, D. & Schonfeld, R.C. (2021). *Along came Google: A history of library digitization*. Princeton University Press.

Kalb, F. (2023). Quo vadis, Onleihe? Ein Rück- und Ausblick aus Rheinland-Pfalz. *Bibliotheksdienst* 2023; 57(12), 641-655.

Markiewicz, R. (2018). Ilustrowane prawo autorskie. Warszawa: Wolters Kluwer.

Mercanti, F. (2023). Hachette v. Internet Archive. *JLIS.It*, 15(1), 86-108.

Open Libraries. (nd). Join Open Libraries, Internet Archive, http://openlibraries.online/join/ [dostęp: 9.04.2025].

Pang, X. (2022). Controlled digital lending: Past emergency implementation led to future exploration. *Journal of Access Services*, 19(4), 154-166.

Position Statement on Controlled Digital Lending by Libraries. (2018). https://controlleddigitallending.org/statement/

Rimmer, M. (2022). The Internet Archive and the National Emergency Library: Copyright law and COVID-19. *Laws*, 11(5), 79. https://doi.org/10.3390/laws11050079

Szczepańska, B. (2016). Użyczenie książki cyfrowej jest porównywalne z użyczeniem książki tradycyjnej – opinia rzecznika generalnego w sprawie C-174/15. *EBIB*, 4(116).

Święćkowska, T. (2022). E-booki w bibliotekach publicznych w Polsce. Wyniki badań wstępnych. *Przegląd Biblioteczny* 90(2), 170-190.

Święćkowska, T. (2019). Wyjątki od prawa autorskiego na rzecz nauki w kontekście technologii cyfrowych. *Zagadnienia Informacji Naukowej – Studia Informacyjne*, 2 (114), 97-109.

Wu, M.M. (2011). Building a collaborative digital collection: A necessary evolution in libraries. *Law Library Journal*, 103, 527-551.

Wu, M.M. (2024). Hachette v. Internet Archive: How and why the courts broke copyright. Georgetown University. https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3646&context=facpub [dostęp: 9.04.2025].

Vieira, S. (2020). Conversations: The Open Libraries Project – Interview with Chris Freeland. *Library Trends*, 46(3), 224-226.

Xu, Q., Lin, L. & Wu, X. (2021). Implementing controlled digital lending with Google Drive and Apps Script: A case study at the NYU Shanghai Library. *International Journal of Librarianship*, 6(1), 37-54.

Tekst w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 11 sierpnia 2025 r.

TERESA ŚWIĘĆKOWSKA
Faculty of Journalism, Information and Book Studies
The University of Warsaw
e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-3979-5600

CONTROLLED DIGITAL LENDING. LEGAL CONSTRAINTS, SOCIAL CONTEXTS, PRACTICES AND CHALLENGES FOR LIBRARIES

KEYWORDS: Controlled digital lending, European Union. USA, Poland. Mass digitization. Libraries

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The aim of this study is 1) to analyze the concept of controlled digital lending, which involves applying the principles of traditional lending of physical copies of works to online access, and 2) to present the practices of Polish libraries in this area. **Research methods** – The study is based on a review and critical analysis of international literature on controlled digital lending as well as an analysis of selected cases of Polish digital-lending practices. **Results and conclusions** – The findings cover a problematization of digital lending, while taking into account the context of mass digitization and access to twentieth-century publishing output. The article presents the legal framework for digital lending both in the United States, where this concept evolved, and in the European Union countries. In the latter case, the article focuses on the interpretations of the 2016 CJEU ruling in the VOB case. The analysis of the legal framework shows that both in the USA and the EU, including Poland, the absence of clear legal regulations on digital lending becomes a barrier for libraries when they try to provide digital access to the publishing output of the current and last century.